

УДК 94(44):[322:28]”1990/2003”(094)

ПРОБЛЕМА ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ “ФРАНЦУЗЬКОГО ІСЛАМУ” У 1990–2003 роках

Богдана СИПКО

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн
вул. Університетська 1, Львів 79000, Україна

У статті на основі нормативно-правових актів, урядових документів, звітів Вищої ради з питань інтеграції та інтерв'ю простежено процес формування представницької організації мусульман Франції. Верхня хронологічна межа пов'язана зі створенням Ради Осмислення Ісламу у Франції, нижня – появою першого повноцінного репрезентативного об'єднання мусульман Республіки – Французької Ради Ісламу. Автор розглядає нормативно-правову базу процесу інституціоналізації “французького ісламу”, висвітлює його передумови, перебіг, чинники, що впливали на нього, його значення для держави та мусульманської спільноти Французької Республіки. Основний акцент зроблено на аналізі заходів міністрів внутрішніх справ П. Жокса, Ш. Паскви, Ж.-П. Шевенмана та Н. Саркозі.

Ключові слова: Французька Республіка, інституціоналізація, “французький іслам”, Хартія мусульманської релігії, Французька Рада Ісламу.

Трудова імміграція мусульман із французьких колоній у метрополію розпочалася напередодні Першої світової війни і значно прискорилося після завершення Другої світової війни. Економічна криза 1973–1975 рр. змінила характер міграційної політики П'ятої Республіки – надалі толерувалася вже не трудова імміграція, а об'єднання сімей, внаслідок чого врівноважилось співвідношення чоловічого та жіночого населення ісламського віросповідання у Франції. Мігранти з мусульманських країн, їхні діти та внуки, а також навернені в іслам особи з числа корінних французів і сформували мусульманську спільноту Франції, яка на 1999 р. нараховувала близько 4 млн. осіб*, тобто 6–8 %

---

* З об'єктивних причин невідома точна кількість французьких мусульман: у 1872 р. було заборонено вносити в анкети переписів населення питання про віросповідання. Французький демограф Мішель Трібаля на основі даних загальнонаціонального перепису населення 1999 р. вирахувала кількість “ймовірних мусульман”. Додавши показники усіх осіб, що іммігрували з мусульманських країн, їх дітей, внуків та правнуків, М. Трібаля отримала цифру 3,65 млн. Врахувавши новонавернених мусульман з числа корінних французів, М. Трібаля відстоює думку про 4 млн. мусульман у Республіці на зламі ХХ–ХХІ ст.

населення¹. За підрахунками професора Брандонського університету Клаузен Джіт, на зламі ХХ–ХХІ ст. 89,4 % французьких мусульман мали громадянство² й, відповідно, були невід’ємною складовою французького суспільства.

Закономірно, що трансформація мігрантів-мусульман у французьких громадян наприкінці ХХ ст. поставила перед урядами П’ятої Республіки та лідерами мусульманської спільноти Франції завдання створити представницьку структуру, яка б репрезентувала інтереси французів ісламського віросповідання і не перебувала під впливом мусульманських держав.

Згідно Конституції 1958 р. Франція є світською республікою, яка забезпечує незалежність і суверенність державних інститутів та релігійних об’єднань у відповідних сферах їх компетенції і гарантує відокремлення від держави релігійних об’єднань³. Де-юре, французька влада не могла безпосередньо втручатися чи керувати процесом створення представницької структури мусульман Франції. Попри це, заходи у цій сфері міністрів внутрішніх справ П’єра Жокса, Шарля Паскви, Жана-П’єра Шевенмана та особливо Ніколя Саркозі показали протилежне. Тому актуальним є дослідження процесу інституціоналізації “французького ісламу” у 1990–2003 рр., тобто від створення Ради Осмислення Ісламу у Франції (*CORIF – Conseil de Réflexion sur l’Islam de France*) до появи першої повноцінної представницької організації – Французької Ради Ісламу (*CFCM – Conseil Français du Culte Musulman*).

Закономірно, що найбільше уваги процесу інституціоналізації “французького ісламу” приділили власне французькі дослідники. Питання створення репрезентативної структури мусульман торкнулися Соня Тебак⁴ та Джіт Клаузен⁵ у синтетичних працях, присвячених ісламу у Франції. Частина публікацій стосуються окремих аспектів нашого дослідження. Так, французький історик Ален Боєр проаналізував діяльність Консультації мусульман Франції, ініційованої у 1999 р. Ж.-П. Шевенманом⁶. Варто відзначити статті дослідників Бенжамена Брюса⁷, Антуана Сфейра та Жюлі Кост⁸, які вивчали процес

¹ *Tribalat M.* Le nombre de musulmans en France: qu’en sait-on? / M. Tribalat // *L’islam en France* / sous la direction de Y.-Ch. Zarka. Paris, 2009. P. 27–30.

² *Klausen J.* The Islamic Challenge: Politics and Religion in Western Europe / Jytte Klausen. Oxford, 2005. P. 23.

³ *Constitution de la République française du 4 octobre 1958* // *Les Constitutions des Etats de l’Union européenne*. Paris, 1999. P. 240.

⁴ *Tebbakh S.* Muslims in the EU – Cities Report: France / Sonya Tebbakh. Budapest, 2007.

⁵ *Klausen J.* The Islamic Challenge: Politics and Religion in Western Europe / Jytte Klausen. Oxford, 2005.

⁶ *Boyer A.* La place et l’organisation du culte musulman en France / Alain Boyer // *Etudes*. 2001. Vol. 395. P. 619–629.

⁷ *Bruce B.* Promoting Belonging through Religious Institutionalization? The French Council of Muslim Faith (CFCM) and the German Islamkonferenz / Benjamin Bruce // *Political Perspectives*. 2010. Vol. 4 (2). P. 49–69.

⁸ *Sfeir A., Coste J.* Le Conseil français du culte musulman à l’épreuve du temps / Antoine Sfeir // *Hommes&Migrations*. 2006. № 1259. P. 44–54.

створення Французької Ради Ісламу. Фаховий аналіз нормативно-правових актів, які регламентували діяльність Французької Ради Ісламу, здійснила Маліка Зегхал, працівниця французького Центру міждисциплінарних досліджень релігійних явищ⁹.

У Російській Федерації над правовими аспектами інституціоналізації мусульманської релігії у Республіці тривалий час працює доктор юридичних наук Ігор Понкін¹⁰. Його праці цінні використанням та наведенням значної кількості нормативно-правових актів, хоч трактування та аналіз подій дослідник здійснює дещо тенденційно.

Проблему співіснування в одній площині французької світськості та ісламу вивчала антрополог з Каліфорнійського університету Маянті Фернандо¹¹. Дослідниця серед іншого проаналізувала функції, які мала виконувати Французька Рада Ісламу. На відміну від вищезгаданих дослідників, які схвально оцінюють процес інституціоналізації ісламу у Франції, турецький науковець Айхан Кайя висловив думку, що створення представницької структури суперечить індивідуалізації мусульман, яка пришвидшилася у французьких умовах¹².

У США протягом 3–5 березня 2008 р. відбувалась конференція “Уряди та мусульманські спільноти на Заході: Сполучені Штати Америки, Сполучене Королівство, Франція та Німеччина”¹³. Її учасники обговорювали проблеми співіснування світськості та ісламу у сучасних західних суспільствах та намагалися виробити дієві стратегії інтеграції мусульман для кожної держави зокрема. Про становище “французького ісламу” доповідав Бернар Годар*. Було виокремлено три умови існування “французького ісламу”, а саме: припинення тиску на *CFCM* з боку іноземних держав, будівництво мечетей на гроші французьких мусульман та підготовка в університетах французькомовних імамів¹⁴.

---

⁹ *Zeghal M.* La Constitution du Conseil Français du Culte Musulman: reconnaissance politique d'un islam français? / Malika Zeghal // Archives de sciences sociales des religions. 2005. № 129 // Режим доступу: <http://assr.revues.org>. [5.03.2012].

¹⁰ *Понкін І.* Ислам во Франции / Игорь Понкин. Москва, 2005; Понкин И. Правовые основы светскости государства и образования / Игорь Понкин. Москва, 2003.

¹¹ *Fernando M.* The Republic's “Second Religion”. Recognizing Islam in France / Mayanthi L. Fernando // Middle East Report. 2005. № 235. Vol. 35. P. 12–17.

¹² *Kaya A.* Individualization and Institutionalization of Islam in Europe in the Age of Securitization / Ayhan Kaya // Insight Turkey. 2010. Vol. 12. № 1. P. 47–63.

¹³ *Laurence J., Strum Ph.* Governments and Muslim Communities in the West: United States, United Kingdom, France and Germany / Johnatan Laurence. Washington, 2008.

* Радник з питань ісламу міністрів внутрішніх справ Жана-П'єра Шевенмана (1997–2000) та Данієля Ваяна (2000–2002). Бернар Годар, будучи офіційним радником Міністерства внутрішніх справ, публікувався під псевдонімом “Ерве Террель”. Див.: *Terrel H.* L'Etat et la création du Conseil français du culte musulman (*CFCM*) / Hervé Terrel // L'islam en France / Sous la direction de Y.-C. Zarka. Vendôme, 2008. P. 70.

¹⁴ *Laurence J., Strum Ph.* Governments and Muslim Communities... P. 10.

В українській історіографії процес формування “французького ісламу” ще не знайшов належного висвітлення¹⁵. Тому, *метою* даної статті є аналіз процесу інституціоналізації “французького ісламу” в 1990–2003 рр.

Для цього дослідження використано такі групи джерел: нормативно-правові акти¹⁶, урядові документи¹⁷, звіти Вищої ради з питань інтеграції (створеної у 1989 р. для розробки дієвих моделей інтеграції)¹⁸, а також матеріали інтерв’ю із Далілем Бубакером – ректором Великої Паризької мечеті з 1992 р. та главою Французької Ради Ісламу протягом 2003–2008 рр.¹⁹

Перед тим, як перейти власне до аналізу інституціоналізації “французького ісламу”, необхідно розглянути нормативно-правові підвалини цього процесу. 9 грудня 1905 р. було ухвалено Закон про відокремлення церков і держави (зберігає чинність і в П’ятій Республіці). Стаття 1 цього нормативного акту гарантує забезпечення Республікою свободи віросповідання, а стаття 2 стверджує, що держава не фінансує, не підтримує і не надає переваги жодному культу²⁰. Частина четверта аналізованого закону присвячена регулюванню діяльності релігійних асоціацій. Стаття 20 дозволяє релігійним асоціаціям створювати союзи, які мають власну адміністрацію та центральне керівництво²¹. Саме на основі цієї статті утворювалися регіональні об’єднання та координаційні ради ісламу. Заслуговує на увагу і Закон про свободу асоціацій від 1 липня 1901 року²². Стаття 1 дає визначення поняттю “асоціація”, як угоді, за якою двоє або більше осіб об’єднують свої знання чи зусилля з метою іншою, ніж

---

¹⁵ Див. до прикладу: Краснолюдська С. Інтеграція мусульман у соціально-політичний простір Європейського Союзу та України: компаративний аналіз / С. Краснолюдська // Social-science: Український науковий журнал. 2009. № 2 // Режим доступу: <http://www.social-science.com.ua>. [7.04.2012].

¹⁶ Закон Франції от 1 июля 1901 г. “О контракте объединения” (“О соглашениях об основании ассоциаций”) // Понкин И. Светскость государства. Москва, 2004. С. 189–195; Закон Франції от 9 декабря 1905 г. о разделении церквей и государства... С. 33–55; Рамочное соглашение от 3 июля 2001 г. о будущей организации мусульман Франции // Понкин И. Ислам во Франции... С. 74–75; Типовой устав мусульманского Регионального мусульманского совета // Понкин И. Ислам во Франции... С. 99–110; Устав Французского мусульманского совета // Понкин И. Ислам во Франции... С. 84–98; Charte du culte musulman en France // Azeroual Y. Foi et République. Paris, 1995. P. 181–186; Constitution de la République française du 4 octobre 1958... P. 240–252; Principes et fondements juridiques régissant les rapports entre les pouvoirs publics et le culte musulman en France du 28 janvier 2000 // Режим доступу: <http://www.ambafrance-jo.org/1-9-Pouvoirs-publics-et-culte>. [10.05.2012].

¹⁷ Mai 2002-mai 2004: L’action du Gouvernement de Jean-Pierre Raffain // Режим доступу: <http://www.archives.premier-ministre.gouv.fr>. [17.02.2012].

¹⁸ Liens culturels et intégration: rapport au Premier ministre, juin 1995. Paris, 1995; L’Islam dans la République. Paris, 2000.

¹⁹ Azeroual Y. Foi et République / Yves Azeroual. Paris, 1995. P. 26–49.

²⁰ Закон Франції от 9 декабря 1905 г. о разделении церквей и государства... С. 33.

²¹ Там же. С. 50.

²² Закон Франції от 1 июля 1901 г. “О контракте объединения”... С. 189–195.

одержання прибутків. Згідно статті 13 цього закону, кожна релігійна конгрегація може отримати державне визнання²³, як це і сталося у 2003 р. із Французькою Радою Ісламу.

Підтримання та налагодження контактів по вісі “держава – релігійні асоціації”, починаючи з 1905 р., входило до компетенції Міністерства внутрішніх справ. У складі цієї урядової структури 17 серпня 1911 р. було створено Центральне бюро культів. Бюро мало стежити за дотриманням норм світськості на території всієї Республіки. Оскільки на час прийняття Закону про відокремлення церков і держави від 1905 р. та створення Центрального бюро культів 1911 р. Ельзас і Мозель входили до складу Німецької імперії (з 1870 до 1918 років), після їх включення до складу Французької Республіки, там релігійні питання і далі регламентувалися Цивільним Кодексом Наполеона. У цих департаментах преференції та право на релігійні школи зберегли католики, протестанти та юдеї. Відповідно, Центральне бюро культів у Третій, Четвертій та П’ятій Республіках отримало додаткове завдання – керувати релігійними справами в Ельзасі та Мозелі. Враховуючи, що всі релігійні питання де-юре мало вирішувати бюро культів, міністри внутрішніх справ Франції у 1990–2003 рр. і були тими ключовими постатями, які де-факто визначали процес інституціоналізації “французького ісламу”.

Процес інституціоналізації започатковано наприкінці 1989 р. міністром внутрішніх справ П’єром Жоксом (1988–1991)²⁴. Формальною причиною для ініціатив соціаліста П. Жокса вважається факт відсутності мусульманських представників на традиційній новорічній зустрічі 1989 р. президента Ф. Міттерана із релігійними спільнотами, хоч іслам був другою за кількістю вірян релігією Франції²⁵. Насправді ж передумови початку переговорів мали більш глибинний характер, а саме: організовані зовнішніми силами атентати у Парижі в 1986 р., виступ громадської організації “Жити ісламом” проти публікації “Сатанинських віршів” Салмана Рушді* у лютому 1989 р. та відмова кількох учениць у жовтні 1989 р. зняти хіджаб у середніх навчальних закладах.

У листопаді 1989 р. П’єр Жокс зібрав у приміщенні Міністерства внутрішніх справ комісію у складі шести “мудрих” (*sages*) мусульман, які мали підготувати представництво для переговорів із владою²⁶. До її складу увійшли: Амар Лазфар

²³ Закон Франции от 1 июля 1901 г. “О контракте объединения”... С. 192.

²⁴ *Amghar S.* Acteurs internationaux et islam de France / Samir Amghar // *Politique étrangère*. 2005. № 1. P. 27.

²⁵ *Bruce B.* Promoting Belonging... P. 55.

* У четвертій частині роману “Сатанинські вірші” відомого британського публіциста Салмана Рушді пророк Мухаммед погоджується визнати трьох язичницьких богинь, а три повії стають його дружинами. Цей епізод призвів до розриву дипломатичних відносин між Іраном та Великобританією у 1989–1998 рр. Аятола Хомейні у фетві закликав вбити С. Рушді, назвавши цю дію богоугодною справою. Ісламісти почали переслідувати видавців роману, а С. Рушді був змушений переховуватися.

²⁶ *Césari J.* Islam de l’extérieur, musulmans de l’intérieur: deux visions après le 11 septembre 2001 / Jocelyne Césari // *Cultures&Conflits*. 2001. № 44. P. 111.

– француз марокканського походження з Лілля, Моханд Алілі – француз алжирського походження з Марселя, Хасін Шабага і Бадредін Лахнеш – француз алжирського походження з Ліону, Хеліль Меррун – ректор мечеті в Еврі та Теджіні Хаддам – ректор Великої Паризької мечеті. У березні 1990 р. на базі цієї комісії було створено Раду Осмислення Ісламу у Франції (*CORIF*). 19 березня 1990 р. організацію поповнили ще дев'ять представників, а саме: Мустафа Доган – француз турецького походження, Мохамед Зейна – французький чиновник родом з Коморських островів, Абделлах Бенмансур – генеральний секретар створеного у 1983 р. Об'єднання Ісламських Організацій Франції (*UOIF – Union des Organisations Islamiques de France*), Ахмед Самія – лікар туніського походження, Азедін Геллуз – вчений туніського походження, Ахмед Буалем – колишній харкі (*harki*) – член допоміжного підрозділу французької армії в роки Франко-Алжирської війни 1954–1962 рр., новонавернений в іслам француз Якоб Роті, сенегалець Ахмед Драм та колишній префект Моханд Урабах. Свій вибір П. Жокс 21 березня 1990 р. в інтерв'ю газеті “*Le Monde*” пояснив тим, що ці люди, на його думку, можуть якнайкраще представити мусульманську спільноту Франції, оскільки вони репрезентують загальний мусульман, а не конкретні асоціації²⁷.

Згідно Постанови Міністерства внутрішніх справ Франції від 15 березня 1990 р., *CORIF* отримувала статус Консультативної комісії з питань ісламу при Міністерстві внутрішніх справ. Вона мала скликатися на вимогу міністра, який і формував порядок денний. До компетенції *CORIF* відносилися такі питання: визначення прав і обов'язків мусульман, юридичний статус ісламських асоціацій, проблема мусульманських ділянок на кладовищах, видача сертифікатів на м'ясо халял*, будівництво мечетей, підготовка імамів та регламентація релігійного календаря²⁸. Однак, через відсутність фінансування було досягнуто лише двох конкретних результатів: циркуляром нового міністра внутрішніх справ Ф. Маршана (1991–1992) від 1991 р. регламентовано порядок виділення мусульманських ділянок на кладовищах та впроваджено пайок халял для військовослужбовців-мусульман (за активного сприяння міністра оборони П. Жокса)²⁹.

Криза Ради Осмислення Ісламу у Франції розпочалася у 1992 р., коли Теджіні Хаддам, ректор Великої Паризької мечеті (*GMP – Grande Mosquée de Paris*) та член *CORIF* був іменований у Вищу Державну Раду в Алжирі. Т. Хаддам відмовився подати у відставку з *CORIF*у, викликавши тим самим обурення інших членів цієї організації та уряду, сформованого соціалістами. На посаду ректора

²⁷ Terrel H. L'Etat et la création du Conseil français du culte musulman (CFCM) / Hervé Terrel // L'islam en France / Sous la direction de Y.-C. Zarka. Vendôme, 2008. P. 70.

* М'ясо ритуально вбитих тварин.

²⁸ Terrel H. L'Etat et la création du Conseil français du culte musulman ... P. 71.

²⁹ Ibid. P. 72.

Великої Паризької мечеті *CORIF* запропонувала корінного француза Якоба Роті, але уряд, щоби не погіршувати стосунки з Алжиром, посприяв обранню Даліля Бубакера*. Таким чином, впливи Алжиру на *GMP* було збережено.

З цього моменту Велика Паризька мечеть поступово перетворювалася в основного мусульманського співрозмовника для влади. У грудні 1992 р. тодішній мер Парижу, голліст Жак Ширак виділив з міського бюджету 15 млн франків на реконструкцію *GMP*³⁰. Зауважимо, що від 1982 р., тобто приходу до влади соціалістів, *GMP* не отримала від держави жодного франка. Щедрість Ж. Ширака посприяла налагодженню тіснішої співпраці між голлістами та Д. Бубакером. Тому не дивно, що після утворення у квітні 1993 р. у Національній Асамблеї нової правої більшості, *CORIF* поступово занепадає. Натомість, 20 листопада 1993 р. виникла Консультативна Рада Мусульман Франції, де чільну роль відігравав Д. Бубакер³¹.

В інтерв'ю відомому журналісту Іву Азруалю від 26 жовтня 1994 р. Даліль Бубакер серед іншого наголосив, що лише інституціоналізовані стосунки між державою та ісламом можуть запобігти загрозі екстремізму та дискурсу радикалізму, а також посприяти культурній інтеграції мусульманської молоді³². На його думку, визнання мусульманської спільноти державою через створення репрезентативної структури “французького ісламу” є вимогою логіки та здорового глузду. Така позиція перегукується із тезою, висловленою 1995 р. Вищою радою з питань інтеграції: “Це обов’язок держави допомогти ісламу у Франції організуватися, опираючись на принцип світськості Республіки”³³. Д. Бубакер із гордістю відзначив, що від квітня 1993 р. координацію зі створення представницької структури мусульман Франції разом з урядом здійснює Велика Паризька мечеть³⁴.

Слова Д. Бубакера відповідали реальному стану речей. Оскільки постановою від 15 грудня 1994 р. монополію на видачу сертифікатів для виробництва м’яса халял було надано *GMP*. Лише згодом, на вимогу марокканської влади, аналогічні права отримали мечеті в Еврі та Ліоні³⁵. Окрім того, новий міністр внутрішніх справ Ш. Пасква (1993–1995) вирішив опрацювати офіційний документ, який би визначав місце ісламу та мусульманських організацій у Франції. До участі у

---

* Сім’я Бубакерів ще 1957 р. мігрувала з Алжиру у Францію, де Даліль здобув медичну освіту, а його батько Сі Хамза у 1957–1982 рр. очолював Велику Паризьку мечеть.

³⁰ *El Khatib M.* Le processus de mise en France d’instances représentatives de l’islam de France. De Pierre Joxe à Nicolas Sarkozy: 1990–2003. Mémoire réalisée sous la direction de Gilles Richard. 2002–2003. P. 29.

³¹ *Césari J.* Demande de l’islam en banlieu: un défi à la citoyenneté / Jocelyne Césari // Cahiers d’Etudes sur la Méditerranée Orientale et le monde Turco-Iranien // Режим доступу: <http://cemoti.revues.org/document16995.html>. [5.07.2012].

³² *Azeroual Y.* Foi et République... P. 36.

³³ Liens culturels et intégration... P. 26.

³⁴ *Azeroual Y.* Foi et République... P. 32.

³⁵ *Terrel H.* L’Etat et la création ... P. 76.

його підготовці він запросив насамперед ректора *GMP*, чим викликав обурення серед потужних мусульманських федерацій³⁶. 10 січня 1995 р. проект Хартії мусульманської релігії Франції був урочисто вручений Ш. Паскві, але документ так і не підписали представники двох найпотужніших ісламських федерацій – Об'єднання Ісламських Організацій Франції та Національна Федерація Мусульман Франції (*FNMF – Fédération Nationale des Musulmans de France*, створена 1985 р.)³⁷.

Хартія мусульманської релігії складається із преамбули та 37 статей і регламентує чотири основні питання: історична легітимність перебування мусульман на території Франції; принципи, за якими мусульмани мають об'єднатися; організація ісламського культу та ставлення мусульман до французького суспільства і держави. Уже в статті 1 цього документу зафіксовано, що “зважаючи на виклики сучасності та зміни у світі, мусульманська громада стверджує своє розуміння того, що лише представницькі організації, вільно обрані нею і для неї, зможуть легітимно задовільнити її потреби”³⁸. Стаття 24 ще раз наголошує, що повноцінне входження мусульман у французьке суспільство можливе лише за умови існування репрезентативних структур при світській владі. Статті 4, 10, 15 та 30 закликають французьких мусульман поважати і дотримуватися законів П'ятої Республіки³⁹. Хоча положення Хартії мусульманської релігії у Франції були виваженими та добре продуманими, через бойкот більшості ісламських організацій, вона не стала дієвим інструментом інтеграції.

Саме тому у 1997 р. новий міністр внутрішніх справ Жан-П'єр Шевенман (1997–2000), політик лівого спрямування, переглянув підходи до вирішення проблеми інституціоналізації “французького ісламу”. На думку цього діяча, представницьку організацію ісламу потрібно було створювати шляхом консультації з усіма лідерами мусульман, які приймали основоположні принципи Французької Республіки, а не лише ректором Великої Паризької мечеті⁴⁰. Своє кредо Ж.-П. Шевенман коротко сформулював так: “Допомагати, дотримуючись законів”⁴¹. Міністр пояснив, що час, коли держава могла диктувати свою волю мусульманам, уже минув.

Посланням від 29 жовтня 1999 р. Ж.-П. Шевенман запросив до співпраці усі потужні ісламські течії Франції: *FNMF*, *UOIF*, ісламський місіонерський рух Табліг (виник в Індії у 1920-х, поширився у Франції у 1960-х рр. у формі асоціації “Віра і практика”), Турецьке Ісламське Об'єднання для Релігійних Справ (*DITIB – Diyanet İşleri Türk-Islam Birliği*, засноване у 1984 р. в Анкарі, з'явилося у Франції

³⁶ *Tebbakh S.* Muslims in the EU ... P. 77.

³⁷ *Terrel H.* L'Etat et la création ... P. 75.

³⁸ *Charte du culte musulman en France...* P. 181.

³⁹ *Ibid.* P. 181–186.

⁴⁰ *Bruce B.* Promoting Belonging... P. 56.

⁴¹ *El Khatib M.* Le processus de ... P. 55.

у 1990-х), Федерацію Ісламських Асоціацій Африки, Антильських та Коморських островів (заснована у Франції на початку 1990-х), шість великих мечетей (*GMP*, Еврі, Монт-ля-Жолі, Ліон, Марсель і Сен-Дені Реюньйону) та шість “компетентних осіб”: керівника течії ліберального ісламу, муфтія Марселю Сохейба Беншейха, керівника алевітів Каледа Бентунеса, дипломованого теолога з Тунісу Мохсена Ісмаїла, колишню інспекторку Національної освіти Бетулу Факкар Ламбіотт – згодом її замінила Дунія Бузар, колишнього видавця та спеціаліста у галузі суфізму Мішеля Ходкевича та антрополога сенегальського походження Мамаду Ба⁴². Частина молодіжних мусульманських організацій, зокрема Об’єднання Ісламських Студентів Франції та Рух Молодих Мусульман Франції, відмовилися взяти участь у роботі консультації.

Запрошені мусульманські представники зібралися у святковому залі Міністерства внутрішніх справ 28 січня 2000 р. Ця дата і вважається днем створення Консультації мусульман Франції (*La Consultation des musulmans de France*). На пленарному засіданні міністерства було визначено критерії допуску до консультацій зі створення Французької Ради Ісламу та прийнято документ “Принципи та юридичні основи, що визначають відносини між владою та ісламом у Франції”⁴³. Отже, до дискусій допускалися особи, які визнавали статті 10 та 11 Декларації прав людини і громадянина (тобто свободу слова та думки), статтю 1 Конституції П’ятої Республіки (світськість держави) та Закон від 9 грудня 1905 р. про відокремлення церков і держави. Наголошувалося, що “мусульмани користуються у Франції тими ж правами і підлягають тим же обов’язкам, що й вірні інших релігій”⁴⁴. Окремо зазначалося, що мусульмани мають визнати рівність за статевою ознакою. Реальним здобутком сповідників ісламу був 8 пункт, у якому вказано, що працівники-мусульмани державних підприємств можуть бути відсутні на роботі на три ісламські свята: Аїд ель Сегір, Аїд ель Кебір та Мулуд. Цим документом Ж.-П. Шевенман отримував гарантії дотримання мусульманською спільнотою Франції республіканських принципів та закладав підвалини для майбутньої представницької структури. Цей нормативно-правовий акт став більш дієвим, ніж Хартія мусульманської релігії Франції, бо опирався на ширшу соціальну базу мусульман.

Однак, у середовищі Консультації мусульман Франції майже одразу проявилися суперечності. Великі федерації блокувалися із представниками мечетей, натомість урядовим емісарам Алену Біллону та Бернару Годару

⁴² Boyer A. La place et l’organisation ... P. 627.

⁴³ Zeghal M. La Constitution du Conseil Français du Culte Musulman: reconnaissance politique d’un islam français? / Malika Zeghal // Archives de sciences sociales des religions. 2005. № 129 // Режим доступу: <http://assr.revues.org>. [5.03.2012].

⁴⁴ Principes et fondements juridiques régissant les rapports entre les pouvoirs publics et le culte musulman en France du 28 janvier 2000 // Режим доступу: <http://www.ambafrance-jo.org/1-9-Pouvoirs-publics-et-culte>. [10.05.2012].

доводилося захищати кооптованих осіб⁴⁵. За Рамковою угодою, підписаною 3 липня 2001 р. між міністром внутрішніх справ Даніелем Ваяном (2000–2002) та Консультацією мусульман Франції, визначався порядок формування майбутньої представницької організації мусульман. Стаття 7 цього документу передбачала, що до Генеральної асамблеї увійдуть делегати від культових споруд, пропорційно до їх площі (а не кількості парафіян!), представники національних ісламських федерацій, великих мечетей та кооптовані особи⁴⁶. Консультація мусульман Франції перетворювалась у комісію для підготовки виборів у формі асоціації за Законом про свободу асоціацій від 1901 р. Вона поділялася на дві підкомісії, перша з яких мала займатися підготовкою виборів, а друга – осмисленням статуту майбутньої Французької Ради Ісламу⁴⁷.

Напередодні президентських виборів 2002 р. Жак Ширак зустрівся з ректором Великої Паризької мечеті Далілем Бубакером, що стало передвісником нового потепління у стосунках між урядом та *GMP*. Ставши у травні 2002 р. міністром внутрішніх справ, Ніколя Саркозі (2002–2004) показав, що влада цікавиться релігійними справами.

Заходи Н. Саркозі у сфері інституціоналізації “французького ісламу” Вінцент Гейсер окреслив терміном “нова мусульманська політика”⁴⁸. Ця політика полягала в активному втручанні міністра внутрішніх справ у релігійні справи мусульман. Його попередник Ж.-П. Шевенман послуговувався терміном “мусульманська традиція”, що має передусім культурологічне, а не емоційне наповнення, натомість Н. Саркозі надавав перевагу “мусульманській вірі”⁴⁹.

21 жовтня 2002 р. Саркозі озвучив ряд вимог, яких мусульмани зобов’язувалися дотримуватися при утворенні Французької Ради Ісламу, а саме: меншинні течії повинні бути пропорційно представлені у *CFCM*, серед кооптованих членів 50 % місць відводилося жінкам, рівноправність усіх членів *CFCM*, Регіональні Ради Ісламу (*CRCM*) матимуть статус юридичних осіб, а вибори до *CRCM* у різних регіонах не обов’язково проходять одночасно⁵⁰.

Формуючи Французьку Раду Ісламу, Н. Саркозі орієнтувався насамперед на *GMP* та *UOIF*. У квітні 2003 р. президент *UOIF* Томі Брез у Ле Бурже навіть назвав Ніколя Саркозі “другом, якого ми [*UOIF* – Б. С.] відкрили, і який відкрив нас”⁵¹. На “потепління” у ставленні офіційного Парижу до Об’єднання

⁴⁵ Terrel H. L’Etat et la création ... P. 81–82.

⁴⁶ Boyer A. La place et l’organisation ... P. 629.

⁴⁷ El Khatib M. Le processus de ... P. 61.

⁴⁸ Geisser V. L’UOIF, la tension clientéliste d’une grande fédération islamique / Vincent Geisser // *Confluences Méditerranée*. 2006. № 57. P. 93.

⁴⁹ Zeghal M. La Constitution du Conseil Français du Culte Musulman: reconnaissance politique d’un islam français? / Malika Zeghal // *Archives de sciences sociales des religions*. 2005. № 129 // Режим доступу: <http://assr.revues.org>. [5.03.2012].

⁵⁰ Terrel H. L’Etat et la création ... P. 87.

⁵¹ Geisser V. L’UOIF, la tension clientéliste... P.83.

Ісламських Організацій Франції відреагували і засоби масової інформації. Якщо в середині 90-х рр. XX ст. на означення членів *UOIF* журналісти вживали іронічний термін “бородані в краватках”, то після створення на початку XXI ст. *CFCM* члени *UOIF* перетворилися у “гідних співрозмовників влади та ЗМІ”⁵².

Хоча, де-юре, порядок формування Французької Ради Ісламу регламентувався вже згаданою Рамковою угодою від 3 липня 2001 р., 9 грудня 2002 р., за активного сприяння міністра внутрішніх справ, було підписано вирішальний протокол між *GMP*, *UOIF* та *FNMF*, яким було розподілено керівні пости ще до виборів⁵³. Президентство у *CFCM* було віддано *GMP* (Даліль Бубакер), два віце-президентства *UOIF* (Фуад Алауї) та *FNMF* (Мохамед Бешарі), а пост генерального секретаря представнику Комітету координації турецьких мусульман Франції Гайдару Деміуреку⁵⁴. Бетула Фекар Ламбіотт, протестуючи проти цього протоколу, вийшла зі складу комісії, яка займалася підготовкою виборів до *CFCM*.

Напередодні виборів до *CFCM* Ніколя Саркозі проводив численні зустрічі із послами Алжиру, Марокко, Тунісу, Туреччини та генеральним секретарем Світової Мусульманської Ліги. Такий підхід видається алогічним, якщо врахувати, що декларувалася інституціоналізація власне “французького ісламу”, який мав би бути невідчужливим впливом мусульманських держав.

6–13 квітня 2003 р. відбулися вибори до Французької Ради Ісламу, яка мала керувати 25-а Регіональними Радами Ісламу. Приміщення для проведення голосування надали муніципалітети. Вибори загалом, незважаючи на складну електоральну процедуру (регламентація кількості делегатів від мечетей, залежно від їхньої площі – 1 представник від 100 м², встановлені квоти для національних федерацій та наявність кооптованих членів) було визнано успішними, бо 80 % мусульман Франції могли взяти у них участь⁵⁵.

В інтерв’ю радіо-каналу “Європа-1” 15 квітня 2003 р. Н. Саркозі сказав, що нарешті є структура, яка представляє мусульман Франції в усьому їх розмаїтті. Міністр внутрішніх справ кілька разів наголосив, що “п’ять мільйонів мусульман нарешті стали повноцінними громадянами”⁵⁶. У травні 2003 р., виступаючи перед Національною Асамблеєю, Ніколя Саркозі ще раз наголосив, що “не може бути двох категорій громадян: тих, хто може сповідувати свою релігію, та інших, тобто мусульман”⁵⁷. Створення представницького органу ісламу, таким чином, стало розглядатися, як розширення громадянських прав мусульман у Франції та один з найважливіших елементів їх включення у життя Республіки.

⁵² *Deltombe T.* Le choc des civilisations vu par TF1 et France 2 / Tomas Deltombe // Islam, médias et opinions publiques. Paris, 2006. P. 60.

⁵³ *El Khatib M.* Le processus de ... P. 65.

⁵⁴ *Bruce B.* Promoting Belonging... P. 57.

⁵⁵ *Ibid.* P. 57.

⁵⁶ *Fernando M.* The Republic’s “Second Religion”. Recognizing Islam in France... P. 15.

⁵⁷ *Ibid.* P. 14.

На урочистому відкритті Генеральної асамблеї Французької Ради Ісламу 3 травня 2003 р. прем'єр-міністр Жан-П'єр Раффарен сказав: “Ви відкриваєте, ми відкриваємо сьогодні нову сторінку у відносинах між Республікою та другою релігією Франції”⁵⁸. Але якщо порівняти ці слова зі звітом уряду за 2002–2004 рр., то можна зробити цікаві спостереження. Урядовий звіт поділений на чотири тематичні розділи: “Гарантувати безпеку всім: заспокоєна Франція”, “Забезпечити соціальне співжиття: солідарна Франція”, “Підтримати зростання і стабілізацію: динамічна Франція” та “Підготувати майбутнє: амбіційна Франція”. Частина першого розділу присвячена заходам проти поширення комунотаризму*, сюди ж віднесено й утворення *CFCM*⁵⁹. Тобто утворення Французької Ради Ісламу в офіційному документі трактувалося, як поява, слухняної та лояльної до уряду, репрезентативної структури мусульман.

На завершальному етапі формування Французької Ради Ісламу виникла дискусія, кого вона має представляти: “мусульман”, “мусульманську спільноту” чи “французький іслам”? Не було однозначної відповіді й на питання, чи “мусульмани” – це релігійно-теологічна чи культурно-демографічна категорія?⁶⁰ Таке питання на перший погляд видається алогічним. Але якщо взяти до уваги, що в досліджуваний період лише 30–40 % мусульман вважали себе практикуючими, то воно було актуальним (в серпні 2006 р. це було підтверджено матеріалами соціологічного опитування, проведеного Інститутом порад, опитувань та аналізу⁶¹). Ще в жовтні 2002 р. Ніколя Саркозі зазначив, що *CFCM* представлятиме “мусульманську релігію”, а не “мусульманську культуру”⁶², тобто де-факто 60 % французів, які вважали себе мусульманами, але не надто послідовно дотримувалися релігійних принципів, залишалися на другому плані. Саме позицією міністрів внутрішніх справ Д. Ваяна та Н. Саркозі й пояснюється дивна електоральна процедура – обрання делегатів до Французької Ради Ісламу, залежно від площі мечетей.

На установчій Генеральній асамблеї *CFCM* 3 травня 2003 р. було затверджено Статут Французької Ради Ісламу⁶³. У преамбулі вказано, що чинність зберігали Принципи та юридичні основи, які визначають відносини між владою та ісламом у Франції від 28 січня 2000 р. та Рамкова угода від 3 липня 2001 р. Стаття 1 визначала сферу повноважень *CFCM*: захист гідності та

⁵⁸ Terrel H. L'Etat et la création ... P. 91.

* *Комунаризм* – поведінка, яка характеризується тим, що людина ідентифікує себе з етнічною, професійною, расовою чи іншою групою, і ця “колективна приналежність” для неї важливіша, ніж солідарність між індивідами у межах політичної нації.

⁵⁹ Mai 2002-mai 2004: L'action du Gouvernement de Jean-Pierre Raffain // Режим доступу: <http://www.archives.premier-ministre.gouv.fr>. [17.02.2012].

⁶⁰ Fernando M. The Republic's “Second Religion”. Recognizing Islam in France... P. 15.

⁶¹ Portrait des musulmans: Rapport final. Sondage de l'Institut CSA. Août 2006 // Режим доступу: <http://www.csa.eu/dataset/data2006/opi20060823.pdf>. [15.12.2009].

⁶² Fernando M. The Republic's “Second Religion”. Recognizing Islam in France... P. 15.

⁶³ Устав Французького мусульманського союзу... С. 84–98

інтересів мусульман у Франції, сприяння та організація обміну інформацією та послугами між релігійними асоціаціями, підтримка діалогу між регіонами та гарантії представництва місцевих релігійних мусульманських організацій при світській владі⁶⁴. Також Французька Рада Ісламу мала займатися підготовкою імамів, забезпечувати духівників у в'язниці та лікарні, доглядати мусульманські ділянки на кладовищах, встановлювати дати релігійних свят, тобто регламентувати релігійну практику, а не доктрину⁶⁵. Новоутворена організація не фінансувалася державою та мала існувати за рахунок чітко встановлених членських внесків та прибутків від наданих послуг.

17 грудня 2003 р. президент Французької Республіки Жак Ширак дуже вдало зауважив, що, незважаючи на прогрес, якого було досягнуто із утворенням Французької Ради Ісламу, залишалася ще багато роботи у цій сфері⁶⁶. Майже одразу після виникнення, у середовищі Французької Ради Ісламу почалося відкрите суперництво за пальму першості між представниками *GMP*, *UOIF* та *FNMF*, що перешкоджало виконанню задекларованих завдань та втрати авторитету *CFCM* в очах мусульманської спільноти Франції.

Отже, процес інституціоналізації “французького ісламу” проходив у 1990–2003 рр. Такий тривалий термін, на нашу думку, пов'язаний із кількома основними причинами. По-перше держава де-юре не мала права втручатися у релігійні справи. По-друге різні політичні сили лобювали інтереси тих чи інших ісламських федерацій. По-третє часто змінювалися підходи до самої інституціоналізації. По-четверте етнічна та конфесійна різноманітність французьких мусульман ускладнювала процес інституціоналізації. По-п'яте суперництво між мусульманськими лідерами Французької Республіки теж не сприяло прискоренню формування “французького ісламу”.

Міністри внутрішніх справ П. Жокс, Ш. Пасква, Ж.-П. Шевенман та Н. Саркозі, які найбільше доклалися до витворення представницької структури мусульман, запропонували різні шляхи інституціоналізації. Діяльність П. Жокса можна порівняти з ініціативами Ж.-П. Шевенмана, оскільки вони обидва заохочували ініціативу у середовищі ісламської умми (громади). Однак, останній, на відміну від першого, до співпраці запросив представників основних ісламських федерацій та течій, а не “простих” мусульман. Ще менше паралелей можна знайти між діями Ш. Паскви та Н. Саркозі. Шарль Пасква своїм основним співрозмовником обрав ректора Великої Паризької мечеті Даліля Бубакера, що було продовженням курсу міністрів внутрішніх справ до 1989 р. Цим він викликав невдоволення інших ісламських сил та несприйняття мусульманською спільнотою Хартії мусульманської релігії Франції від 10 січня 1995 р.

⁶⁴ Устав Французького мусульманського союзу... С. 85.

⁶⁵ *Sfeir A., Coste J. Le Conseil français du culte... P. 44.*

⁶⁶ Discours de Jacques Chirac relatif au respect du principe de la laïcité dans la République. 17 décembre 2003 // Режим доступу: <http://www.voltairenet.org/article11805.html> [28.09.2009].

Ніколя Саркозі, хоч і підтримував, за сприяння Жака Ширака, тісні контакти з Далілем Бубакером і забезпечив останньому президентство у *CFCM* аж до 2008 р., все більше дослухався до позиції Об'єднання Ісламських Організацій Франції. Крім того, саме Н. Саркозі почав відкрито диктувати “правила гри” представникам мусульманської спільноти Франції, тому його політику можна трактувати не лише, як інституціоналізацію, а й як інструменталізацію.

Основним здобутком інституціоналізації “французького ісламу”, окрім створення Французької Ради Ісламу та Регіональних Рад Ісламу, було прийняття Принципів та юридичних основ, що визначають відносини між владою та ісламом у Франції від 28 січня 2000 р.

THE PROBLEM OF INSTITUTIONALISATION OF “FRENCH ISLAM” IN 1990–2003

Bohdana SYPKO

The Ivan Franko National University of Lviv,
the Chair of Modern and Contemporary History of Foreign Countries
1 Universytetska str., Lviv 79000, Ukraine

On the basis of normative legal acts, government documents, reports of High Council for Integration and interview author examined the creation of representative organization of French Muslims. The upper chronological limit associated with the creation of Understanding of Islam in France, lower – the advent of the first full-fledged representative of Muslims of the Republic – French Council of Islam. The author examines the legal framework for the process of institutionalization of the “French Islam”, identifies prerequisites, highlights progress and considers the factors that hindered him, describes importance for the state and the Muslim community of France. Focuses on the analysis of measures of Ministers of Interior P. Joxe, Ch. Pasqua, J.-P. Chevenement and N. Sarkozy.

Key words: French Republic, the institutionalization, “French Islam”, the Charter of Muslim religion, the French Council of Muslim Faith.

**ПРОБЛЕМА ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИИ
“ФРАНЦУЗСКОГО ИСЛАМА” В 1990–2003 годах**

Богдана СЫПКО

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра новой и новейшей истории зарубежных стран
ул. Университетская 1, Львов 79000, Украина

В статье на основании нормативно-правовых актов, правительственных документов, отчетов Высшего совета интеграции и интервью рассматривается процесс формирования представительского объединения мусульман Франции. Верхняя хронологическая граница связана с созданием Совета по Исламу во Франции, нижняя – появлением первой полноценной репрезентативной организации мусульман Республики – Французского Совета Ислама. Автор рассматривает нормативно-правовую базу процесса институционализации “французского ислама”, рассматривает предпосылки, ход и факторы, которые на него влияли, характеризует его значение для государства и мусульманской уммы Французской Республики. Основной акцент сделано на анализе мероприятий министров внутренних дел П. Жокса, Ш. Пасквы, Ж.-П. Шевенмана и Н. Саркози.

Ключевые слова: Французская Республика, институционализация, “французский ислам”, Хартия мусульманской религии, Французский Совет Ислама.

Стаття надійшла до редколегії 27.09.2012
Прийнята до друку 14.11.2012